Dr Željko Fajfrić,
advokat u Šidu

ADVOKAT BOGOBOJ ATANACKOVIĆ
– **PISAC PRVOG ORIGINALNOG SRPSKOG ROMANA***

Pri ocenjivanju spisatelja i njihovih zasluga moramo imati pred očima vreme i obstojatelstva u kojima su pisali; a osobito treba imati priznenija na one koji prvi led probijaju, ili šume krče.

Jovan Sterija Popović

Jedan od onih koji su prvi probijali led bio je upravo advokat Bogoljub Atanacković (1826–1858). Njegova dela nemaju možda neki veliki književni značaj, ali imaju istorijski. On je inicijator i pokretač prelaza od mahnite i poluistorijske romantike Milovana Vidakovića ka sirovom, raskopčanom i nesvesnom idealizmu Jakova Ignjatovića (takođe advokat).

Rođen je 10. juna 1826. godine u mestu Baja u dobrostojećoj porodici trgovca Gavre Atanackovića i majke Anastasije (rođena Krstanić). Po rođenju dobija ime Timotije (sa 18 godina ga menja u Bogoboj). Kako mu je porodica bila veoma bogata, detinjstvo i mladost su mu prošli bez nekih posebnih trzavica, pa je mirno završio osnovnu školu i nižu gimnaziju u Baji. Već tu se upoznao sa onim što je pisao Dositej Obradović, mnogo je čitao narodnu poeziju tako da je govorio u rimovanom jeziku narodnih pesama. Ima nekih svedočenja da je čak znao napamet zbirku narodnih pesama Vuka Karadžića. U svakom slučaju veoma je dobro poznavao tada izašli *Rječnik* Vuka Karadžića, a mnogo je čitao i njegov prevod *Novog zavjeta*.

* Rad primljen 29. 09. 2011.

Školovanje (studije prava) nastavio je u Pešti i Beču. Baš u Beču je imao priliku da se druži sa Brankom Radičevićem, Đurom Daničićem, Svetozarom Miletićem – to su bili oni čuveni sastanci u kafani „Kod tri kugle”. Tu je ponekad dolazio i, tada već uveliko ostareli, Vuk Karadžić. Tu, u Beču, začelo se prijateljstvo Branka Radičevića i Bogoboja Atanackovića. Tokom 1852. godine, Branko, kada bude dolazio u Baju, odsedaće upravo u kući Atanackovića.

Tokom 1844. godine Atanacković je objavio svoj prvi književni rad, pesmu *Posestrimi* (u listu *Peštansko-budimski skoroteča*, br. 7 od 23. januara 1844. g. str. 33). Ovom je pesmom jedino dokazao da nema pesničkog talenta, u njoj je malo toga dobro. Međutim, ono što je bitno jeste da mu je jezik veoma čist. U svakom pogledu uspeo je da u jeziku izbegne tadašnji (veoma poguban) uticaj Lukijana Mušickog, pa je mnoge iznenadio koristeći neke reči iz narodne poezije (labudovo, gavransko, jablanski). No, ono zbog čega je ova pesma zaista posebna jeste da je Atanacković sa njom odmah pokazao svoj patriotski pravac (istina, vrlo sentimentalizovan), a tu je i iskrena ljubav prema idealnoj ženi – Srпкиnji. Te dve stvari, naizgled nespojive, on je umeo da uklopi u jednu skladnu celinu. I njegova sledeća pesma *Zvezdi Danici* (list *Peštansko-budimski skoroteča* br. 23 od 19. marta, str. 129) je u istom stilu, ali je daleko slabija od prve.

Ovo su jedine njegove poznate pesme, on ih više nije pisao. To je predvečerje pojavljivanja Branka Radičevića. Nadahnut nacionalnim romantizmom, Atanacković svoje ime (Timotije), kada je napunio 18 godina, menja u mnogo „srpskije i nacionalnije” – Bogoboj.

I sada, na ovome mestu – jedno pitanje: Da li znate da je Branko Radičević po rođenju imao ime Aleksije, a onda ga je posrbio u Branko? Slično i Đorđe Popović u – Đura Daničić.

U isto vreme kada i spomenute pesme, izlazi Atanackovićeva pripovetka *Ljubav istinitog srca* (list *Peštansko-budimski skoroteča*, br. 19 od 5. marta 1844. godine, str. 107–108). Radi se o veoma slaboj i tužnoj pripovesti, a izgleda da u originalu ona čak i nije njegova, već da ju je jednostavno preveo sa mađarskog. Iste te godine u istom listu on objavljuje novele *Krvava osveta* (br. 30–31), *Efrosina* (br. 38–39), *Dve sestre* (br. 45–46). Na svima se potpisuje sa „B. A.”

Sve tri su istorijske. *Krvna osveta* je priča iz vremena XVIII veka (dešava se u okolini Višegrada, a tada su još mnogi naši pretci živeli, koji su s patrijarhom Čarnojevićem u Ugarsku prešli) dok su pripovetke *Dve sestre* i *Efrosina* iz vremena s početka XIX veka. Kao i u prvim pesmama i ovde je Atanacković ostao veran svojoj ljubavi prema *bajnoj devi* (obavezno Srпкиnja), koja je uvek vitka stasa, crna oka, stidljiva pogleda obavezno oborenog ka zemlji, sa *zorom rumeni* na obrazu, sa ustima kao jagode i belom ružom u crnoj bujnoj kosi i *haljini koju mi imenujemo Serbijankom*.

Sve njegove priče pune su romantičnosti, ali ne one uobičajene romantike, već one koja je puna bezobzirnosti i neobuzdanja. Ono što današnjem čitaocu može da smeta jeste mešanje istorijskog sa potpuno suzdržanom maštom Atanackovića. Mnogi u tome vide uticaj Milovana Vidakovića, prvog Srbina koji je pisao romane. I inače, kod Atanackovića je nacionalna žica bila izražena, toliko da su svi njegovi heroji nosili čisto srpska imena poput Uroš, Mladen, Milan, Vuk, Bogdan, Bratimir itd.

Tako je u pripoveci *Eufrosina* osnovna radnja događaj iz Atanackovićeve svakodnevice, kako on kaže *to je obrazac iz svakidašnjeg života*. Priča je obična, Uroš dolazi u Peštu da studira i tu upoznaje Eufrosinu koja je ćerka bogatog srpskog trgovca. Posebno su interesantni dijalozi koje vode ovo dvoje mladih. Dok je Eufrosina pokušavala da ga ismeje, Uroš govori kao neki naivni i oduševljeni govornik sa tadašnjih omladinskih skupština. Grdi devojkicu što čita nemačke knjige, a ne srpske. Ovde ima mnogo uticaja narodnih pesama, čak je i frazeologija takva, sva iz narodne poezije: *Još bela zora lica pomolila nije, a o danu ni spomena nema*. Postepeno se Uroš zaljubljuje u devojkicu, ali je on ipak *prirode srpski sin*, a Eufrosina je pomalo odrodjena Srpkinja. On joj čita rodoljubive srpske pesme i taman pomisli da ju je vratio u nacionalno krilo – a ona se udaje za drugog. I onda sledi romantični rasplet: Uroš je razočaran, razboli se, pada u postelju i umire. Tipična romantika toga vremena.

Tokom 1845. godine Bogoboj Atanacković izdaje prvu zbirku svojih pripovedaka *Darak Srbkinji* (Budim). Tu su: *Ljubeznik i udvarač*, *Ubica*, *Mati i kći* i *Krvava osveta*. Ovom knjigom on pokušava da kod Srpkinja probudi zaspalo nacionalno osećanje pa u uvodu kaže: *Mila Srbkinjo! Kad ti dugo bude vreme, i nikakvog uveseljenja, nikakove zabave ne uzimaš, onda u bele tvoje ruke uzmi delce ovo i čitaj ga. Ako te ono uveseljavalo bude, celj sam moju dostigao i s tim dovoljno nagrađen za mali trud koji sam imao, dok sam ti darak ovaj podneti mogao; jer suza koja u tvom oku zatrepti biće biser moj; a ako čitajući knjižicu ovu ljupki osmej sijne na rumenim tvojim usnama, sijnuće i meni moje jarko sunce*.

Sledeće godine (1846) u Subotici izlazi i druga njegova knjiga u kojoj su samo dve pripovetke – *Nanka* i *'Ajduci*.

Obe ove knjige pisane su starim pravopisom i jezikom; tek od 1847. godine, pod uticajem Branka Radičevića, počinje Atanacković da piše Vukovim pravopisom.

Atanacković je od rane mladosti sebe smatrao velikim nacionalnim borcem, tako da učestvuje u Velikoj narodnoj Skupštini u Sremskim Karlovcima 1. maja 1848. godine. Igra prilično značajnu ulogu što neće promaći njegovim savremenici. Obratite pažnju, na poznatoj slici *Majski sabor*, videćete Bogoboj Atanackovića kako stoji odmah do baldahina. Uspeo je tada da izbori

sebi mesto u onoj postavi izaslanstva koje je trebalo da ode do patrijarha Rajačića i da zatraži od njega da iznese pred narod i pročita povelje austrijskih careva izdate srpskom narodu.

Tako je to bilo u početku. Kako je vreme prolazilo Atanacković se u nacionalnom radu sveukupno nije baš iskazao. Kada su počele i puške da pucaju on se sklonio u Beč. Tu na brzinu (nekim nepoznatim načinom) uspeva da dobije pasoš i da prebегne u Pariz. Imao je dovoljno novca da besposlički po pariskim ulicama, da mnogo čita, ali i da izvanredno nauči francuski jezik. Umnogome je primio francusku kulturu toga vremena tako da je do kraja života nosio francuski kroj odela i iskazivao mnoge francuske navike. U tim godinama on uspeva da proputuje Švajcarsku, Nemačku, Italiju i Englesku.

Tokom 1851. godine vraća se u Novi Sad. To je vreme kada on počinje da se mnogo ozbiljnije bavi književnošću. Uspeva da se približi vladiki Platonu kome je jedno vreme i lični sekretar. Iz tog vremena ostalo je dosta zapisa gde se spominje njegovo ime. Uglavnom se to odnosi na razne zabrane na njegova pisanija budući da ona *na pristojnost udaraju*. U službi kod vladike nije se baš previše trudio, više je obilazio balove, kafane, vesela društva. Sam se hvalio u jednom pismu: *Dan u poslu, a večer, dosta puta i noć u veselju provodeći, nema nijedne otmenije Srпкиnje kojoj nisam predstavljen. Zapravo, to su mi bili najbezbržiđnji dani u životu: Ja nisam nikad tako zadovoljan bio kao u Novom Sadu.*

Od 1852. godine kada se vraća u Baja, on je advokat. Tu se odmah dobro snašao, ima dobrostojeće klijente, tako da se hvali *da ima lepih klijentkinja* da dobija parnice, ali i da je svoje klijente naučio *da bečki plaćaju*. On kao da je i advokaturu shvatio kao jednu veliku zabavu jer *sme sa kojom klijenkinjom malo koketirati*.

Upravo od 1852. godine počinje i njegov najplodniji period. Tada mu izlaze veoma bitne pripovetke *Rukavica*, *Tri zelene šibljike* i *Bunjevka*.

Kao i do tada, u pripoveci *Rukavica* osnovna tema je ljubav, veoma romantična, još više besmislena. Na balu mladić upoznaje devojkа, zaljubi se, a srce mu jednostavno izgori u ljubavnom plamenu. Zbog neuzvraćene ljubavi truje se i umire. Za ovu pripovetku Bogoboj baš nije nahvaljen: *Rado priznajemo da je ova pripovetka lako izrađena da se u prvi mah mnogome može veoma dopasti, ali je ona puna čudnovatih i neobjašnjivih stvari, slučaj igra glavnu i jedinu ulogu. Sve je izveštačeno od početka da kraja, usiljeno je da je neprijatno čitati je, utisak koji ostavlja potpuno je nejednak, svaki čas se susreće krajnja nemarnost, da ne rečemo lenjost* (Đura Daničić).

Pripovetka *Tri zelene šibljike* jeste o nekome čoveku koga autor naziva imenom Gavran, a koji ima devedeset i devet ubistava na duši, ali odjednom dobije želju da se pokaje. Ispoveda se kaluđeru koji mu kaže da će mu gresi

biti oprošteni ako iz suvog hrasta izbiju tri zelene šibljike. Ono što u ovoj priповeci privlači pažnju jeste vrlo vešto opisivanje okoline u kojoj se kreću glavni junaci, a čime se postiže jače isticanje karakternih osobina junaka. To do tada niko nije radio u srpskoj književnosti. Tako Atanacković opisuje monahovu keliju kao belo okrečenu, sa posteljom na kojoj su kao sneg beli čaršavi, sa ugasitim ćilimom na podu, ormanom od orahova drveta, stolom za pisanje, jerusalimskima brojanicama, tu su još knjige, hartije na zidu, slike raspeća Hristova. U daljoj radnji Gavran je počeo da plače i tako punih šest godina zalivao suvi hrast. Za to je vreme osedeo, oči su mu upale, pogurio se, a drvo još uvek nije isteralo zelene šibljike. I onda je spazio nekog mladića kako je napao nedužnu devojk (koja je volela drugog). Gavran dogradi budak i odbrani devojk tako što je napasnika ubio. Istoga momenta iz suvog hrasta izniknu one tri zelene šibljike.

Sveukupno, ova pripovetka je zapravo narodna skaska i Atanacković to na kraju navodi: *Tako veli narodna skaska, da je pustinjaku Bog oprostio grehe što je sačuvao da se ne razdvoje dva ljubaznika, jer, veli, veći je greh razdeliti milo i drago, nego devedeset devet ljudi ubiti*. Dakle, osnovna je teza da nema većeg greha pod nebom nego da se razdvoje dvoje mladih koji se vole i da će Bog uvek pre oprostiti onome ko je oduzeo život mnogim ljudima nego onome koje silovao devojk.

Bez ikakve sumnje najveći biser i Atanackovićev domet jeste vrlo izražajna pripovetka *Bunjevka*. Ona je prešampavana u nekoliko časopisa (*Veliki beogradski kalendar* za 1852. godinu, *Neven* za 1852. godinu, *Srpska čitanka*, knjiga III, Svetislava Vulovića itd.). Ovde Atanacković piše tečnim i čistim jezikom, kompozicija je vešto izvedena, a ima i dosta realizma. Cela radnja je pod velikim uticajem 1848. godine, a kao da se sve odvija baš u piščevoj Baji, među Bunjevcima. Ono što može da smeta jeste suviše veliki uticaj romantizma, ali je i pored toga cela ova pripovest puna jedrine i prirodnosti. Nju ćete i danas pronaći u mnogim antologijama.

Tokom 1851. godine Atanacković u Beču izdaje prvi deo svoga romana *Dva idola*, a 1852. godine u Novom Sadu izlazi i drugi deo. Ovaj roman se smatra prvim originalnim romanom iz srpskog društvenog života. Duže vreme ovo je bio najbolji roman srpske književnosti: *to je najbolji roman dosada u našoj književnosti* (Svetislav Vulović).

Roman nosi naziv *Dva idola* zbog toga što glavni junak Mladen ima dva idola: *moja narodnost i moja ljubesnica* – dakle, ljubav prema rodu, veri i narodu (prvi idol) i ljubav prema ženi (drugi idol) koja je za njega *kruna Božjeg stvorenja, remek Božji*. Tako je kroz ceo roman, prepliću se ove dve Mladenove ljubavi. Kroz prizmu tadašnjih sukoba između Srba i Mađara, Atanacković pušta romantičnu i sentimentalnu priču.

Sve počinje srpskim Saborom u Sremskim Karlovcima 1848, godine a završava se sudskim procesom u Subotici. Junaci romana su učesnici srpskog pokreta. Ali postepeno radnja romana ide u prošlost, sve dublje i dublje kako roman odmiče. Tu počinje romantična storija. Otkrivanje tog početka priče podudara se sa krajem romana. Kompozicija je dosta zapletena, ali jako vešto izvedena. U celini je to romantičarska knjiga, sa mnogo sentimenta, patetike, a glavni junak (poput nekog Bajronovog heroja) jeste izuzetan, plemenit, idealista, neshvaćen u društvu, pun nesrećne ljubavi zbog koje luta po svetlu.

Možda današnjem čitaocu ovaj roman može da izgleda naivno i suviše romantično, ali *glavna i bitna strana ovoga romana jeste njegov izvor i trenutak. Ma kako danas to izgledalo prosta i obična stvar; početkom pedesetih godina [XIX veka] trebalo je imati i pameti i talenta i smelosti pa prekinuti sa dotadašnjim motivima crpenim iz pseudoistorijskih izvora i ugrejane mašte čitalaca nemačke romantike, pa se obratiti svojoj sredini, svome dobu, dotaći se onoga što svi vide i osećaju, osetiti poeziju sadašnjice i svakodnevnog života. Od naših pisaca Bogoboj je prvi koji je prekinuo sa pripovedačkom tradicijom i prešao na ono polje na kome se pre njega niko nije ogledao. Kada se govori o njemu, ta zasluga nije mala. I nikada mu se ne sme zaboraviti; ona potire, ili bar drži u ravnoteži i mnoge vrlo krupne mane Bogobojeve* (Jovan Skerlić).

Ovaj roman jeste deo istorije srpske književnosti, jedan od prelomnih momenata. On je označio napuštanje starog poluistorijskog romantizma Milovana Vidakovića, odlazanje u nešto više od puke sentimentalnosti. Uz sve to roman je pisan čistim narodnim jezikom sa primesama starijeg izraza, ali je skoro potpuno čist, književni, upravo onakav kakvim se i danas piše. Očigledno je da je Bogoboj Atanacković postao potpuni pobornik Vuka Karadžića.

Baš tada Atanacković i u svome životu doživljava jednu izuzetnu ljubavnu storiju – zaljubio se u Helenu Stojanović. On ju je nazivao *sunce iz Kikinde*. Uspeli su da ostvare vezu, on je želeo da se njome oženi, ali devojčina mati to nije dozvolila. Moguće da majka i ne bi bila toliko uporna da se Bogoboj nije pokazao suviše ponositim i tvrdoglavim tako da se ovaj brak nije nikada ostvario: *Ja sam početkom septembra pisao svojoj nesuđenici da je to poslednje pismo i da ću teško imati sreću sa njom više govoriti; i tako ja reč svoju držim. Žao mi je doduše, ali ja više koraćaje činiti ne mogu* (pismo od jeseni 1854. godine). Zapravo, on nju nikada nije zaboravio mada to teško priznaje: *Sa srcem sam se prilično izmirio, malo me je prestalo vući u Kikindu, a da još uvek pati: Na Badnji dan sam imao svoje goste. Bili smo veseli. Posle sam privilegao na kanabe spavati; sanjao sam da mi se zlato udalo* (iz pisma od 10. januara 1855. godine).

Tada ulazi u veliku krizu. U depresiji je, u pismima govori kako ga je spopala čamotinja, teška klonulost. Zbog toga ne ide više u vesela društva, radije ostaje kod kuće u radu koji mu daje zaborava i spokojsva. To tek provid-

no. Zapravo, njemu rad i uobičajen život ne predstavljaju neku jaku utehu – *to je tek kapljica na žednu vojsku*.

Ipak, Bogoboj život shvata kao jednu veliku zabavu tako da se često žali da ima: *malo, malo zabave*. Moguće da je to i bio razlog zbog čega se 1855. godine oženio sa Marijom Davidović iz Budima. Ubrzo dobijaju dvoje dece, on je još malo pa čuveni advokat koji u Baji ima dobre prihode, a uz to je još i opštinski savetnik.

To je istovremeno i momenat kada počinje njegov književni, ali i ostali pad. Ostavlja književnost, ne piše, a i advokatski posao mu je sve teži. On zapravo advokaturu i ne voli, tako da razočarano zapisuje kako je postao *rob klijenata* kojih ima toliko da ni danju ni noću *ne može od posla ni glave da dignu, ni dušom da dâne*. Njemu se ne dopada ono što je postao – advokat koji neprestano traži novu klijentelu koja dobro plaća. Stalno pokušava da zaradi što više, a ni Baja mu ne odgovara jer je mala varoš, itd. Ni porodični život mu nije previše zanimljiv, predvidiv je i svakodnevnan. Stoga piše kako ga je sve to pretvorilo u sitnog i savršenog filišćanina.

Ceo život on je poboljšavao, a onda ga je šćepala jektika tako da je 28. avgusta 1858. godine umro u Baji. Imao je samo 32 godine. Za njim su mnogo žalili: *S njime su mnoge lepe nadežde sahranjene. Književnost je naša retko valjanosti radnika izgubila koji je tako reći od postanka svoga pa sve do poslednjeg trenutka neprekidno i neumorno radio za sreću, napredak i prosvetu srbskoga roda, kojeg je iz sveg srca žarko ljubio (Srbski letopis)*.

I na kraju, danas postoji podela na tzv. ženske i muške pisce. Odnosno, na one koji su puni osećanja i sentimentalnosti i na one kod kojih preovlađuju razum i akcija. Bogoboj Atanacković spada u tzv. ženske pisce. Teško je naći ijednog srpskog pisca koji je od njega sentimentalniji (sem donekle Milorad Šapćanin). U svakoj njegovoj pripoveci i jednome romanu ljubav je uvek u glavnoj ulozi, sva druga osećanja su potisnuta. On uvek slavi ljubav, ona je za njega bolna, moćna i nepobediva. To je uvek ona ljubav koja plane pri prvom susretu a gasi se tek smrću. Stoga su sve njegove pripovetke zapravo niz grobova u kojima leže nesrećne žrtve nesrećnih ljubavi. Svugde je Atanacković zatočnik ljubavi, osvetnik vrline, pravde i ljubavi, a borac protiv poroka i onih koji rastavljaju ono što je Bog sastavio (ljubavnike).

Interesantno je da njegova dela nakon smrti nisu mnogo štampana. U biblioteci braće Jovanović (pod brojem 61, 63, 65) iz Pančeva, izlaze *Novele* 1883. godine. A onda se 1918. godine (Novi Sad) pojavljuje knjiga *Putovanja Bogoboja Atanackovića* što je zapravo njegov *Dnevnik iz godine 1849. i 1850*. Svakako najvrednija je knjiga *Celokupna dela*, Beograd, 1928. godine, objavljena u seriji *Srpski pisci*. Naravno, po raznim knjigama nalaze se rasute njegove pripovetke, najčešće *Bunjevka*.